

УДК 371.035.6 (09) (477.8)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Околович Олександр Володимирович
м.Дрогобич

У статті з'ясовано сутність професійного спілкування майбутніх педагогів, висвітлено теоретичні засади формування культури у підготовці студентів педагогічних ВНЗ. Значущим для її формування є естетичний аспект, який ґрунтується на дотриманні норм і правил спілкування. Оволодіння високим рівнем культури професійного спілкування, враховуючи естетичний аспект, сприяє успішності міжособистісних контактів та відносин. Культура професійного спілкування акумулює в собі ті гуманістичні цінності (доброзичливість, повагу і толерантність до інших, почуття власної гідності та самоповаги), сама собою стає життєво необхідною цінністю для фахівця.

Ключові слова: педагог, професійна культура, спілкування, гуманістичні цінності.

Культура професійного спілкування стає однією з найважливіших проблем у підготовці майбутніх педагогів. Реалії сьогодення свідчать, що відсутність відповідної культури професійного спілкування у молодих спеціалістів зумовлює невпевненість, безпорадність, внаслідок чого вони програють на ринку праці. Підготовка майбутнього вчителя в педагогічному університеті ґрунтується, передовсім, на чіткому уявленні, який саме вчитель, вихователь потрібні школі XXI століття, і які вимоги поставить суспільство перед освітянами. Нині вже зрозуміло, що майбутнє суспільство потребує педагога, що не тільки розв'язуватиме певне коло навчально-виховних завдань, а й володітиме, насамперед, відповідною професійною культурою спілкування.

Однією з найактуальніших у сфері формування культури професійного спілкування фахівців-педагогів стає проблема формування різних аспектів культури спеціалістів: технологічної, екологічної, інформаційної, комунікативної і, зокрема, культури професійного педагогічного спілкування. Тільки усебічно освічений і розвинений фахівець з високим рівнем культури може бути конкурентоспроможним на сучасному та майбутньому ринках праці, розв'язувати професійні проблеми, спираючись на майстерність спілкування й співробітництва з різними професійними категоріями.

Одним із джерел розвитку професійного спілкування особистості майбутніх педагогів є професійна комунікація як особливий тип активного взаємообміну інформацією у професійній педагогічній діяльності [1, с. 65]. По-справжньому оволодіти культурою педагогічного спілкування нікому не вдалося без напруженої роботи над собою. Про це яскраво свідчить досвід педагогів минулого і сучасності. Особливості формування культури професійного спілкування, як феномен, досліджували Ш. Амонашвілі, О. Барабанщиков, В. Бенін, Н. Волкова, М. Воробйов, В. Гриньова, Т. Іванова, Є. Ільїн, О. Кобенко, І. Ковальова, Н. Крилова, Н. Кузьміна, А. Макаренко, Л. Нечепоренко, В. Сластьонін, В. Суханцева, В. Сухомлинський, В. Шаталов та ін. Однак сутність професійного спілкування майбутніх педагогів, теоретичні засади формування культури у підготовці студентів не знайшла належного висвітлення.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні аспекти формування культури професійного спілкування майбутніх педагогів вищих педагогічних навчальних закладів України.

Спілкування – одна із форм взаємодії людей у процесі їхньої діяльності. У процесі спілкування можна умовно виділити три сторони: комунікативну (передача інформації), інтерактивну (взаємодія), перцептивну (взаємсприйняття) [6, с. 112]. Традиційна підготовка представників професій типу “людина – лю-

дина” повинна бути суттєво доповнена педагогічним аспектом. У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідне спеціальне навчання майбутніх педагогів, спрямоване на формування здатності організувати й вести бесіду, дискусію, впливати, апелюючи до розуму й емоцій учнів, враховуючи їхні ціннісні орієнтації, уміння розуміти й аналізувати позиції інших.

Народна педагогічна культура, як відомо, виникла набагато раніше, ніж культура професійна, історично її випередила, оскільки існує з моменту зародження людської спільноти. З появою професійної педагогіки знання стали виступати елементами загальної культури суспільства та кожної людини. У результаті професійна педагогічна культура зворотно вплинула на народну педагогіку та її культуру. Професійна педагогічна культура зазвичай усвідомлюється її носієм. На відміну від неї, народна педагогічна культура може бути і неусвідомленою [5, с. 120].

Професійна культура передбачає сукупність спеціальних знань і досвід їхньої реалізації у професійній діяльності. Специфічним проявом культури професійного спілкування є формування професійного типу мислення, що накладає особливий відбиток і на спосіб мислення, і на поведінку людини. У нашому випадку означене стосується професії вчителя, яка передбачає формування професійної комунікативної культури, або ж фахової комунікативної культури у майбутніх учителів, оскільки ці обидва поняття наближені. До того ж рівень культури спілкування визначається широтою творчого діапазону, прийомів і засобів навчання, які застосовує вчитель, а вміння керувати розвитком особистості учня є визначальними для професійного спілкування майбутнього вчителя. Професійне спілкування стає однією з найважливіших проблем у підготовці майбутніх фахівців.

На думку Н. Крилової, професійна культура – це “вираження зрілості і розвиненості всієї системи соціально значущих особистісних якостей, яка продуктивно реалізується в індивідуальній діяльності (суспільно-політичній, фаховій, науковій, комунікативній тощо)” [4, с. 7]. Культуру фахівця дослідниця розглядає як інтегративний показник творчого начала поведінки й діяльності в єдності та взаємодії усіх складників, до яких належать:

1. Система знань та інтересів особистості, що утворює кругозір, який формується на широкій базі інформаційного знання.

2. Система переконань, що утворює світоглядний рівень культури особистості, що формується на базі інтересів, життєвих уподобань і ціннісних орієнтацій у процесі аксіологічної діяльності, рефлексії, формування самосвідомості.

3. Система вмінь і розвинених на їхній основі здібностей, що утворює рівень практичної діяльності, який формується на базі соціальних потреб і установок у процесі накопичення й реалізації досвіду.

4. Система індивідуальних норм поведінки та засвоєння методів діяльності, що утворює рівень регуляції соціальної поведінки особистості, який формується на базі культурних зразків і принципів поведінки через різні форми спілкування й самовиховання.

5. Система соціальних почуттів, що утворює рівень емоційної культури, який виробляється на базі переживань процесів діяльності та поведінки особистості [2, с. 6 – 7].

В. Гриньова розвинула думку Н. Крилової, вбачаючи у виділених нею системах відповідність до єдності культур: “Так, знання та інтереси особистості, її кругозір – це розумова куль-

тура; система переконань – світоглядна, філософська культура; третя система вмінь – культура розумової праці; четверта система індивідуальних норм поведінки – культура спілкування, етична й естетична культура; п'ята система соціальних почуттів – не що інше, як культура почуттів і емоційна культура” [2, с. 13].

Культура спеціаліста, на їхню думку, тільки тоді може вважатися високо розвинутою, коли у нього наявна вся система соціально значущих особистісних якостей. Ми підтримуємо їхню точку зору і вважаємо, що професійна культура фахівця нерозривно пов'язана з його особистісною культурою, а культура поведінки є поєднанням культури спілкування, етичної й естетичної культури.

В. Дорошенко, Л. Зотова, В. Лавриненко до культури поведінки відносять дії і форми спілкування людей, основані на моральності, естетичному смаку і дотриманні певних норм та правил [5, с. 221]. Моральні принципи й норми регулюють усі сфери життєдіяльності людини, серед них і процеси спілкування як узгодження власних, а також суспільних інтересів. Т. Чмут, Г. Чайка вважають їх передумовою формування гуманістичних установок спілкування. “Гуманізація спілкування – це насамперед розвиток і зростання потреби людини у такому спілкуванні. Воно передбачає здатність людини відчувати та співчувати, переживати і співпереживати, вміння розрізнати добро та зло, справедливості і несправедливості, вияв таких якостей, як милосердя, порядність, добродійність і совість, а також морально-естетичні потреби, оцінки, смаки, ідеали, мотиви, вчинки” [5, с. 36].

Спираючись на згадані дослідження і розглядаючи культуру професійного спілкування майбутнього педагога як професійно-комунікативну якість його взаємодії у всіх сферах життєдіяльності, вважаємо урахування естетичного аспекту обов'язковим для формування культури професійного спілкування.

Розглядаючи культуру професійного спілкування як взаємодію, тобто форму динаміки розвитку особистості, ми не можемо виокремлювати її і повністю відривати від особистісної культури людини. Будь-який індивід не може існувати поза межами суспільства, не володіти культурними здобутками попередніх поколінь, не бути залученим до участі в суспільній діяльності, не дотримуватись тією чи іншою мірою норм і правил, прийнятих у даному суспільстві. Дедалі очевиднішим стає те, що держава буде тим успішнішою, чим більшою мірою її громадяни будуть здатними до спілкування зі світом. І тому формування процесу професійного спілкування вчителя має набути інноваційного характеру.

Сучасна вища педагогічна освіта повинна готувати вчителя, органічно адаптованого до життя в світі багатоманітних зв'язків: від контактів із найближчим оточенням – учнями, батьками, колегами – до глобальних. Тому важливо управляти процесом зростання професійного спілкування вчителя, який має навчитися співжиття з іншими людьми і суспільними структурами, виробити вміння регулювати різні психологічні, соціальні, політичні, міжнародні стосунки з дотриманням вимог культури плюралізму думок. Для майбутніх фахівців-педагогів з метою вдосконалення і розвитку формування культури професійного спілкування можуть бути запропоновані такі форми роботи: вивчення та опрацювання наукових праць видатних педагогів; ознайомлення з методичними розробками, доповідями, лекціями, рефератами досвідчених учителів; проведення відкритих уроків під час проходження педагогічної практики; застосування інноваційних технологій упродовж занять; відвідування уроків досвідчених учителів-методистів тощо.

Вдосконалення формування процесу професійного спілкування майбутніх учителів може привести до таких результатів:

- репродуктивного: вчитель може і вміє розповісти іншим про те, що знає сам;
- адаптивного: вчитель вміє адаптувати свої знання й

уміння до особливостей аудиторії;

- локально-моделюючого: вчитель володіє стратегіями навчання, знаннями, вміннями та навичками з певних розділів курсу, вміє формувати педагогічну мету, передбачати результати, забезпечувати послідовне залучення учнів до навчально-пізнавальної діяльності;

- системно-моделюючого: вчитель володіє стратегіями формування в учнів потрібної системи знань, умінь та навичок зі свого предмету;

- творчо-моделюючого: вчитель володіє стратегією перетворення свого предмету на засіб формування особистості учнів. Для встановлення рівня сформованості професійних якостей педагога пропонуються тести. (“Визначте, на якому рівні Ви перебуваєте як учитель”) та ін. [3, с. 57].

Для культури професійного спілкування майбутнього вчителя потрібно забезпечити відповідні умови для поетапного розвитку творчої особистості майбутнього педагога: педагогічно доцільним є поєднання традиційних та інноваційних технологій, спрямованих на досягнення культури професійного спілкування; урахування індивідуальних якостей суб'єктів навчально-виховного процесу в ході організації діяльності; активізація спонукальних мотивів до творчого самовираження педагога.

Слід враховувати, що під час взаємодії у спілкуванні його учасниками обов'язково здійснюється не лише раціональна, а й емоційна оцінка партнера. Це сприяє розумінню психологічного стану і позиції опонента, його намірів. Емоційне підґрунтя міжособистісних відносин впливає на ефективність співпраці. Отже, для формування культури професійного спілкування студентів педагогічних ВНЗ вагомим є водночас з іншими і почуттєво-естетична сфера: розвиток толерантності; вдосконалення самоконтролю, особливо у стресових ситуаціях; тренування вміння “читати співрозмовника”, відчувати його емоційний стан; сприяння розвитку здатності відчувати почуття і психологічний стан іншого тощо.

Взаємодія відбувається, на нашу думку, для задоволення різних потреб майбутнього фахівця-педагога. Спілкування саме собою – це одна з потреб людини і для кожного з них важливо бути успішним, досягати порозуміння у відносинах з іншими, самореалізовуватися. Водночас з потребою в діловому спілкуванні, як більш складно, майбутні педагоги мають також потребу в особистісному, емоційному спілкуванні. Воно дає змогу уникнути багатьох перешкод у професійних відносинах, подолати психологічні бар'єри, уможливити плідні пошуки компромісного розв'язання проблемного питання.

З огляду потреб особистості на процес формування культури професійного спілкування, можна об'єднати ці потреби у такі групи:

- 1) прагнення до спілкування, де рушійною силою є бажання “просто спілкуватися”, тобто задоволення потреби в особистісному самовираженні та емоційно-почуттєвих потреб;
- 2) прагнення до духовного взаємозбагачення, яке спирається на прагнення до задоволення морально-духовних потреб;
- 3) прагнення до професійної співтворчості, коли реалізується свідоме бажання працювати над розвитком ідеї, тобто задоволення інтелектуальних потреб та професійних інтересів.

Сфера професійного спілкування фахівців – майбутніх педагогів до останнього часу була дуже обмеженою, що можна було пояснити невисокою мобільністю спеціалістів у галузі освіти, переважанням контактів типу “людина – людина”, орієнтацією на знанневий компонент підготовки вчителів. Проте вимоги до фахівців-учителів останніми роками стрімко змінилися, на перший план вийшов людський фактор, зросла роль комунікації у професії.

Сучасний студент – у майбутньому вчитель – повинен уміти логічно, чітко й адекватно висловлювати свою думку; правильно формулювати запитання та відповіді на них; володіти апаратом аргументування; займати активну позицію під час виробничих нарад, обговорень, “круглих столів”; виступати

з пропозиціями; знаходити адекватні прийоми професійного спілкування зі співробітниками й колегами різного ієрархічного рівня; здійснювати виступи перед аудиторією, робити презентації; володіти діловим і мовленнєвим етикетом.

Особливу увагу під час формування культури професійного спілкування майбутніх педагогів слід приділяти формуванню вмінь поведінки у стресових і конфліктних ситуаціях. Найбільш природним, ефективним, оптимальним для співпраці й привабливим естетично є діалогічний підхід до професійного спілкування.

Значущим для процесу формування культури професій-

ного спілкування майбутніх спеціалістів-педагогів може бути естетичний аспект, який ґрунтується на дотриманні норм і правил спілкування. Культура професійного спілкування акумулює в собі ті гуманістичні цінності (доброзичливість, повагу й толерантність до інших, почуття власної гідності і самоповаги), сама собою стає життєво необхідною цінністю для людини – фахівця і громадянина. Лише володіння високим рівнем культури професійного спілкування, враховуючи естетичний аспект, сприяє успішності міжособистісних контактів та відносин.

Подальшого дослідження потребують питання формування культури педагогічного спілкування під час вивчення педагогічних дисциплін.

Література і джерела

1. Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація : навч. пос. / Наталя Волокова. – К. : Академія, 2006. – 256 с.
2. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): автореф. дис. на здобуття д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Валентина Миколаївна Гриньова. – АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 1998. – 30 с.
3. Завалевський Ю. Управління процесом професійного зростання вчителя / Юрій Завалевський // Рідна школа. – 2012. – № 4 – 5. – С. 57.
4. Крылова Н. Б. Формирование культуры будущего специалиста / Наталья Борисовна Крылова. – М.: Новая школа, 1990. – 142 с.
5. Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посіб.: у 2 ч. / Ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (кер. автор. колективу) та ін. – К., 1997. – Ч. I. Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.
6. Серьожникова Р. К. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник / Раїса Кузьмівна Серьожникова. – К. : "Центр навчальної літератури", 2003. – 242 с.

В статтє вьяснено суццность профессионального общения будующих педагогов, освещено теоретические основания формирования культуры в подготовке студентов педагогических ВУЗов. Значимым для формирования есть эстетический аспект, который основывается на нормах и правилах общения. Овладение высоким уровнем культуры профессионального общения, учитывая эстетический аспект, способствует установлению межличностных контактов и отношений. Культура профессионального общения аккумулирует в себе те гуманистические ценности (доброжелательность, уважение и толерантность к другим, чувство собственного достоинства и самоуважения), которые сами по себе ставят жизненно необходимой ценностью для профессионала.

Ключевые слова: педагог, профессиональная культура, общение, гуманистические ценности.

The article includes essentials about professional conversation of the future pedagogues, clears up theoretical principles in forming culture during the study at the higher school. Important for it's forming is an aesthetic aspect which bases upon the keeping of norms and rules of conversation. Acquirement of high culture of professional communication, including aesthetic aspect, promotes the success of interpersonal contacts and relationships. Culture of the professional conversation accumulates values of humanism (good will, respect and tolerance towards others, self-respect,) which per se get vital important for the professional.

Key words: pedagogue, professional culture, conversation, values of humanism.